

Moralizálás nélküli hit

Bognár Bulcsu és Kmetty Zoltán

Moralizálás nélküli hit

Szekularizált vallásosság és tradicionalizmus Magyarországon

Absztrakt: A tanulmány azt kutatja, hogy a kormányzati politikától megerősítést kapott vallásosság milyen jegyekkel rendelkezik Magyarországon. A kutatás a társadalmi cselekvők értékrendjét az államilag szankcionált és nem szankcionált normaszegésekhez fűződő viszonyon keresztül értelmezi. A reprezentatív minta eredményei több dimenzióban is egyfajta szekularizált vallásosságot mutatnak. A magyarországi vallásosak értékorientációjában a szekuláris társadalomhoz való illeszkedés figyelhető meg. Főbb tendenciában az látható, hogy a vallásos emberek morális ítéletei nem különböznek a magukat nem vallásosnak vagy kifejezetten ateistának tartók felfogásától. Felszámolódóban van a vallásos hitnek azon jellege, amely keresztény gyökereihez híven vallásos világgépét a vallási hagyomány értéktételezéséből nyeri. A magyarországi vallásosság ebben az értelemben moralizálás nélküli hittel jellemezhető. A magyarországi vallásosak alapvetően már nem a szekularizált nyilvánosságban meghaladottnak tekintett vallási hagyományuk alapján tájékozódnak, hanem a szekularizált világ értékei mentén, ezzel óhatatlanul eltávolodva keresztény gyökereiktől. A vallási tradicionalizmus leginkább csak a homoszexuálisokkal kapcsolatos állásfoglalásban jelenik meg.

Kulcsszavak: vallásszociológia, értéksszociológia, vallás, értékrend, szekularizáció, tradicionalizmus, szekularizált vallásosság.

Vallásosság és értékek a normaszegések megítélésén keresztül

Az utóbbi évtizedek társadalmi változásai egész Európában átpozicionálták a vallás, és szűkebben a kereszténység szerepét. Ezek közül a legfontosabbnak a vallási és egyházi kérdéseknek a közéleti diskurzusba való visszakerülését tekintjük. Az a jelenség, hogy a valláson keresztül azonosulnak egy civilizációval (Davie 2006), nemcsak a nyugat-európai, hanem a kelet-közép-európai térségben is megfigyelhető. Magyarország sajátos helyzetét az adja, hogy itt nem egyszerűen a Davie által leírt határhelyzetek (személyes, közösségi tragédiák, terrorcselekmények stb.) és a migrációs válság eredményeképpen válik fontosabbá a valláson keresztüli közösségi identifikáció. A 2010 óta hatalmon lévő pártalakulat (a FIDESZ–KDNP pártszövetség) erősen a kereszténységre építő retorikája a Nyugat-Európában tapasztaltaknál sokkal erősebb jelenlétet biztosít a vallási tartalmaknak a közéletben. Az általa uralt köz-média, az ezen keresztül folytatott célzatos propaganda hangsúlyosan tematizálja a vallási értékeket és az ezt megjelenítő közösségi hagyományokat.

Ezek alapján fontos kutatási kérdés, hogy a politikától megerősítést kapott vallásosság, egyháziasság milyen jegyekkel rendelkezik Magyarországon. A kiterjedt kérdéskör részeként ez a vizsgálat elsősorban azt kutatja, hogy a vallásosság mennyire kötődik a tradíció legfőbb forrásaként megjelölt kereszténységhez. Mennyire van jelen a cselekvők vallásosságában a kereszténység által megjelenített értékrend? Mennyire van szerepe ennek az értékrendnek a vallásos személyek önazonosságában? Elemzésünk ebben az értelemben a vallás és az értékek kapcsolatára fókuszál. Mostani vizsgálatunk ennek részelemzéseként az értékekhez fűződő viszonyt a normaszegések megítélésén keresztül értelmezi.

A kutatás azt elemzi, hogy a normaszegéshez fűződő viszony milyen jellemző mintákat mutat a magukat hívóknak és nem hívóknak nevezők különböző csoportjaiban. Itt kiváltképp arra vagyunk kíváncsiak, hogy az államilag szankcionált és nem szankcionált normaszegések megítélésében a vallásosság miképpen határozza meg az emberek véleményét: mennyire köszönnek vissza a zsidó-keresztény vallási hagyomány szigorú etikai elvei a magukat vallásosnak nevező emberek normaszegéshez fűződő viszonyában. Kimutatható-e összefüggés a vallásosság és normakövetés között, vagy a vallásos hit alkalmazkodott a megváltozott társadalmi feltételekhez, és megszűnt szigorúbb morális elvárása a társadalmi cselekvésekkel szemben? Visszaköszönnek-e a közéleti diskurzusban hangoztatott keresztény értékek a magukat vallásosnak nevezők értékválasztásában?

Az egyes normaszegések kiválasztásánál a European Values Study kérdéspaneljeit használtuk. Arra törekedtünk, hogy a normaszegésekhez fűződő viszonyt olyan kérdések mentén térképezzük fel, amelyek a cselekvők értékorientációinak több szegmensét is megjelenítik. Ez alapján tettünk különbséget azon normaszegések között, amelyeket a társadalom különböző mértékű szigorral jogilag is szankcionál (adócsalás, segély jogosulatlan igénybevétele, kenőpénz-elfogadás, számlaadás elmulasztása, bliccelés) és az államilag nem szankcionált normaszegések egyes csoportjai (hálapénz-elfogadás, megcsalás, homoszexualitás) között. A normaszegések különböző formái lehetőséget kínálnak arra, hogy megvizsgáljuk a vallásosság és a normaszegések különböző típusai közötti együtt járásokat. Így arra is választ kaphatunk, hogy a vallásosság a normaszegések mely típusai esetében jelent strukturáló tényezőt.

Európai és magyar kutatási hagyomány

Noha az utóbbi évtizedekben számtalan kutatás foglalkozott vallásosság és értékorientáció kapcsolatával, aligha lehet egységes kutatási eredményekről beszélni. Az európai régióban azonban a legfőbb tendenciák így is megragadhatók. Lényeges átalakulás történt abban, hogy vallásosság és morális ítékezés magától értetődőnek tűnő erős kapcsolata egyre inkább viszonylagossá vált. A kérdéskör korábbi kutatásai (Lenski 1963; Rokeach 1969a, 1969b; Schwartz és Huismans 1995) még erős korrelációt találtak a két jelenség között. Az utóbbi évtizedek számos vizsgálata azonban ezen együtt járás nagyságának csökkenését vagy megszűnését tapasztalta. A másik fontos változás az volt, hogy az elmúlt évtizedekben a magukat vallásosnak nevezők arányszáma jellemzően úgy mutatott lassú csökkenést (Voas 2009), hogy megváltozott az európai régióban a vallásosság tartalma. Ez leginkább a hagyományos, egyházhoz kötött vallásosság és hitgyakorlás háttérbe szorulását és a spiritualizmus újabb formáinak megjelenését jelentette (Lyon 2000; Davie 2005; Heelas és Woodhead 2005; Houtman és Aupers 2007; McGuire 2002, 2008, 2016; Storm 2009, 2016; Cortois, Aupers és Houtman 2018).

Ez az átstrukturálódás a vallásosság és az értékvonatkozás viszonyában is megjelent. A vallási gyökereitől egyre inkább eltávolodó vallásosság nem csupán mindinkább levált a felekezeti vallásosság mintáiról, hanem – ezzel párhuzamosan – mindjobban igazodott a nem vallásosak értékrendjéhez. Ennek eredménye európai összehasonlításban az lett, hogy a vallásosak morális ítélete egyre kevésbé tér el a nem vallásosakétól. Az értékek átadásában tehát a szekularizált társadalom kemény mutatóinak, az oktatásnak, a családi helyzetnek és az életkori csoportoknak lett meghatározó szerepe, míg a vallás jelentősége egyre inkább háttérbe szorult (Scheepers, Gijsberts és Hello 2002; Botvar 2005; Sieben és Halman 2014). Az eltérés egyre inkább már csak az államilag nem szankcionált normaszegések megítélésében mutatható ki (Finke és Adamczyk 2008).

A kutatás egyik átfogó kérdése az, hogy a fenti európai tendenciák miképpen érvényesülnek Magyarországon. Az ország egyrészt a kelet-közép-európai térség társadalmainak sajátos fejlődésében osztozik, másrészt történeti hagyományja és a közpolitika jelenlegi helyzete folytán egyéni jegyekkel rendelkezik. A kelet-közép-európai térséghez hasonlóan a magyar társadalom vallási mutatóit is nagyban alakította a negyvenéves kommunista uralom, amely nem csupán a vallási intézményeket támadta, hanem a vallásgyakorlást is megnehezítette. Ez ugyan nem szüntette meg a társadalom többségi vallásos hitét, de az egyházhoz kötődő vallásosak számát jelentősen csökkentette, és a „maga módján” vallásosakat tette a legnagyobb csoporttá (Tomka 2006).

A magyarországi értékutatások a vallásosak nagyobb proszociális viselkedését állapították meg: minél vallásosabb valaki, annál inkább fontosak számára az emberi kapcsolatok és annál inkább szociális beállítottságú (Tomka és Zulehner 1999; Tomka 2010). Másrészt a vallásosság különböző típusai mentén találtak jellemzően különböző értékrendet (Földvári 2003, 2009). A fiatalok értékstruktúráját vizsgáló Rosta Gergely különböző értékmintákat talált a vallásosaknál, de az egyes értékek fontosságában (kivéve a vallásosság megítélését) nem tapasztalt már jelentős különbséget a vallásos és nem vallásos csoportok között (Rosta 2009, 2010). A normaszegésekkel kapcsolatban történt ugyan hazai vizsgálat (Bozsonyi és

Daróczi 2010), de ez a kutatás az EVS-kérdőív elemzése során nem differenciálta az egyes normaszegésekhez fűződő viszonyt, és így csak a nagyon különböző tartalmú normaszegésekhez (például abortusz, válás, halálbüntetés, eutanázia stb.) általában tapasztalt attitűdök kerültek felszínre; kimutatva azt, hogy a normaszegésekkel szemben az egyház tanítása szerint élők a legelutasítóbbak.

Hipotézisek

A kutatási hipotéziseket a hazai és a nyugati társadalom jellemzőinek figyelembevételével fogalmaztuk meg. A modern társadalom polikontextuális, sokféle, önálló (gazdasági, jogi, politikai, oktatási, művészeti stb.) racionalitást életre hívó szerkezetét (vö. Luhmann 1987, 1998), illetve a felvilágosodás örökségének tekinthető racionalitását (vö. Habermas 1988, 1995) olyan hatásoknak tekintjük, amelyek csökkentik a vallási nézőpont erejét. Másfelől abból indultunk ki, hogy a modernitás szekularizált nyilvánossága (Taylor 2007) szintén hatással van az értékválasztásra. E tényezők játszanak szerepet a hit és gyakorlásának kétségtelen visszaszorulásában, ami feltehetően nem marad hatástalan a vallás hétköznapi értelemadására sem. A hit fontosságának relativizálódását eredményezi, hogy a társadalom nyilvános tereiben egyértelműen a szekularizált nézőpont dominanciája jelenik meg.

A magyarországi közéleti diskurzus különlegessége, hogy a politikai hatalom 2010 óta ezzel az évszázados tendenciával szembehelezkedve éppen a vallási, egyházi nevelés és értékrend fontosságát hangsúlyozza. Azt vizsgáljuk, hogy az ellentétes irányú hatások milyen jellemzőket alakítanak ki a magyarok normaszegéshez fűződő viszonyában. Úgy véljük, hogy a két tényező közül a „long durée”-ként érvényesülő szekularizációs hatásnak van erősebb szerepe. Fernand Braudel elmélete (Braudel 1958) szerint a hosszú távon érvényesülő nagy struktúrák képesek leginkább a mentalitást és értékrendet formálni a politikai diskurzus röviden ható, a mély struktúrákat kevésbé érintő hatásával szemben. Ez képes relativizálni a vallási értelemadás szerepét a társadalmi cselekvések megítélésében. Ez ugyan nem szünteti meg a morális értékelést a társadalomban (hiszen többé-kevésbé közösen osztott normák nélkül aligha jöhet létre közös cselekvés), de úgy gondoljuk, hogy a normaszegések tekintetében a szekularizációs hatásnak lesz jelentősebb szerepe az emberek véleményének, értékítéletének formálódásában. Azt feltételezzük, hogy a szekularizált nyilvánosság e hatása leginkább az államilag szankcionált normaszegések esetében nyilvánul meg. Az alapvetően szekularizált közegben ugyanis többségivé válhat az a vélemény, hogy az állami autoritások által megjelenített értékrend képezi az elsődleges tájékozódást a normaszegések megítélésében. Ez a nézőpont pedig azokhoz a normaszegésekhez fűződő viszonyban mutatkozik meg, amelyeket maga az államhatalom is szankcionál. A kutatás kiinduló hipotézise tehát az, hogy vallásosak és nem vallásosak egyes csoportjai esetében nem fogunk jelentősebb eltérést találni az államilag szankcionált normaszegések értékelése tekintetében (1. hipotézis).

A plurális modern társadalom másfelől egymás mellett lévő diskurzusokkal jellemezhető, ahol a nyilvános közbeszéd diskurzusa mellett alternatív nézőpontok, fenomenológiai értelemben vett életvilágok (Husserl 2001) is formálják a társadalmi cselekvők felfogását. Ez alapján azt feltételezzük, hogy eltérő lesz azon társadalmi csoportok értékstruktúrája, jelen esetben a normaszegésekhez fűződő viszonya, amelyek tagjai a szűkebb közösségükben a domináns diskurzustól eltérő értelemadással találkoznak. Az értékrendjében szekularizált, racionális értékek mentén tájékozódó magyar társadalomban (Keller 2010; Tóth 2010)

ilyen csoport lehet az egyházas vallásosak kisebbségi csoportja. Rodney Starkéknak az USA-ban igazolt hipotézise (Stark és Bainbridge 2003) alapján tehát azt feltételezzük, hogy az egyház(ak) tanítása szerint vallásosak jobban őrzik a kereszténység eredeti etikai-morális elveit, vagyis válaszaikban szigorúbban fogják megítélni a normaszegéseket (2. hipotézis).

A magyarországi közbeszéd sajátos jegye, hogy a szekularizált nyilvánosság mellett egyre nagyobb súllyal szerepel a 2010 óta hatalmon lévő Orbán-kormány erőteljes retorikája. A közszolgálati médiát teljesen uraló és a kormányközeli üzletemberek által finanszírozott, a magyarországi médiapiacra nagy részesedéssel rendelkező kormányközeli sajtóbirodalom (Bajomi-Lázár 2013) keresztény értékeket hangsúlyozó sajtótermékei hatással vannak a közbeszéd jellegére. A korábbi érvek mentén nem gondoljuk ugyan, hogy egy 6-7 éves időszak alapvetően képes lenne felülírni évszázados tendenciákat, de feltehetően formálja az emberek értékítéletét. Különösen egy olyan társadalom esetében, amely a komoly piaci versenytárs híján érvényesülő propagandát (Bajomi-Lázár és Horváth 2013) alkalmazó kormányzatot három választás során többségében támogatta. Arra számítunk, hogy a keresztényi elveket kiemelő retorika különösen a magukat vallásosnak nevező embereket tudja megszólítani ama normaszegések kapcsán, amelyeket nem jogilag, hanem értékrend szerint helytelenítenek. Vagyis a kutatás azt feltételezi, hogy a vallásos emberek az államilag nem szankcionált normaszegések tekintetében fogalmaznak meg szigorúbb ítéletet (3. hipotézis).

Az utóbbi évek szociálpszichológiai és vallásszociológiai kutatásai sokat foglalkoztak a hit tartalmának és az etikai elveknek a kapcsolatával (Saroglou 2011; Shariff és Norenzayan 2011; Haidt 2012; Gervais 2014; McKay és Whitehouse 2015). Ezen belül kiemelten tárgyalták az istenképnek az etikai elvekhez fűződő viszonyát. A vizsgálatok arra mutattak rá, hogy a személyes Isten tételezése nagyban növeli annak a valószínűségét, hogy valaki szigorúbb etikai elveket támasszon saját és mások viselkedésével kapcsolatban (Shariff és Norenzayan 2011; Norenzayan 2013, 2014). A személyes Isten folyamatos jelenléte morálisan kívánatos cselekvésre figyelmezteti és készíti a cselekvőt. A személyes Isten tehát nemcsak sikeresebbé teheti a normakövetést, hanem normák fölött örökös magatartást is kialakít. Ez alapján azt feltételezzük, hogy a személyes Istennel rendelkező vallásosak szigorúbban fogják megítélni a normaszegéseket, és a többségtől jól elkülönülő etikai elvekkel rendelkező csoportot alkotnak (4. hipotézis).

Külön hipotézis foglalkozik a vallásosság és a homoszexualitás megítélésének a kérdésével. Ebben nem csak az játszik szerepet, hogy a kelet-közép-európai térség jobban őrzi a melegekkel szembeni fenntartásait, mint a nyugat-európai régió (Takács 2015). Lényeges eltérés a régiók között a nagy egyházaknak a kérdéshez fűző viszonya is. Nyugaton az egyházak fontos történeti átalakuláson mentek át, ami a homoszexualitás mint lehetséges szexuális orientáció iránti nagyobb nyitottságot eredményezett. (Ez mutatkozik meg Ferenc pápa tárgykörben tett nyilatkozataiban és a protestáns egyházak azon gyakorlatában is, hogy a homoszexualitásukat nyíltan vállaló nőket és férfiakat neveztek ki lelképásztornak.) Magyarországon egyházi körökben azonban a homoszexualitás kérdése változatlanul tabutémának számít, miközben a társadalomban az elmúlt évtizedekben növekedett a melegeket elfogadók száma (Takács 2015: 25–50). Ez alapján azt feltételezzük, hogy az egyházak álláspontjában e tekintetben megjelenő tradicionalizmus hatást gyakorol a hívők álláspontjára. Ez ugyan nyilvánvalóan nem zárja ki a vallásosoknak a homoszexualitással kapcsolatos nyitottságát, de arra számítunk, hogy a hívők általában és különösen az egyházak tanítása szerint vallásosak lesznek elutasítóbbak a melegekkel szemben (5. hipotézis.)

Kutatási adatok és módszer

Elemzésünkben egy 2017 novemberében lekérdezett 1000 fős online minta adatait használjuk fel. Az adatfelvételt az NRC végezte el, a minta reprezentatív a 18–65 év közötti internet-használókra.

Három függő változót definiáltunk – egy indexet, amely mérte az államilag szankcionált normaszegéseket, egy másik mutatót, amely az államilag nem szankcionált normaszegéseket vizsgálta, és egy a melegek elfogadásával kapcsolatos változót. A független változók közül a hipotézisek szempontjából legfontosabbak a vallásossággal kapcsolatos változóink voltak. (Három ilyen változót definiáltunk.) A vallásosságot mérő indikátorok mellett szerepeltettünk demográfiai változókat is a modellünkben. A hipotéziseink teszteléséhez SEM- (strukturális egyenletek modellje) modelleket használtunk. A SEM-modellek azért nagyon hasznosak, mert egyszerre tudunk mérési modellt (faktoranalízis) és útmodellt (regresszió) illeszteni az adatainkra (Kline 2015). Elemzésünkben az R program lavaan csomagját használtuk (Rosseel 2012).

A SEM-modellek nagy előnye, hogy több függő változót is szerepeltethetünk bennük. Élve ezzel a lehetőséggel, mind a három független változót egy modellben szerepeltettük. Az államilag nem szankcionált normaszegés kapcsán csak egy változót tudtunk használni, ami arra irányult, hogy megengedhetőnek tartja-e a kérdezett a házastárs megcsalását (1–11 skála). Az államilag szankcionált normaszegés kapcsán öt változót is bevonhattunk az elemzésbe. Itt a társadalomban szigorúbban és megengedőbbben megítélt normaszegéseket soroltunk fel. A kérdéssorral arra kerestük a választ, hogy a vallásosak őrzik-e e normaszegésekkel kapcsolatos szigorúbb ítéletüket, vagy alkalmazkodtak a nem vallásosak megengedőbb felfogásához.

Az öt változóra egy konfirmatív faktormodellt illesztettünk:

- Mennyire fogadható el, ha valaki olyan segínyt vagy támogatást igényel, amire nem jogosult?
- Mennyire fogadható el, ha valaki adót csal, amennyiben arra lehetősége nyílik?
- Mennyire fogadható el, ha valaki kenőpénzt fogad el a munkája során?
- Mennyire fogadható el, ha valaki jegy nélkül utazik (bliccel) a tömegközlekedési eszközön?
- Mennyire fogadható el, ha valaki nem kér számlát egy szolgáltatótól, iparostól?

A homoszexualitás elfogadását mérő indexünket három változóból definiáltuk – mindhárom változó 1–4 skálán mért. A változó létrehozása szintén konfirmatív faktormodellel történt.

- A meleg/leszbikus kapcsolatok természetellenesek.
- Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és leszbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és lesbikusként úgy, ahogy érzéseik szerint kívánják.
- Örvendetes, hogy évente sok ezren vonulnak fel Budapesten a meleg büszkeség napján, a Pride-on.

A homoszexualitáshoz fűződő viszony esetében arra törekedtünk, hogy a válaszokban elkülöníthető legyen magához a homoszexualitáshoz, a melegek hétköznapi együttélésének elfogadásához, illetve annak nyilvános megjelenési formájához fűződő viszony.

Az általunk felhasznált kutatásban nagyon széles változószett állt rendelkezésre a vallásosság mérésére. A hipotéziseink teszteléséhez három különböző vallásosságváltozót defini-

áltunk. Az első egy általános vallásosságváltozó volt, amely a H1 és H2 hipotézishez köthető. A konfirmatív faktormodellbe a következő változókat vontuk be:

- Mennyire vallásos a kérdezett? (1–5 skála, 1: nem vallásos, 5: az egyház tanítása szerint vallásos.)
- Milyen gyakran imádkozik? (1–10 skála, 1: soha, 10: naponta.)
- Hisz-e? (1–4 skála, 1: egyáltalán nem, 4: erősen.)
 - A halál utáni életben.
 - A mennyben.
 - A pokolban.
 - A vallási csodákban.
 - Abban, hogy az embereknek a testüktől függetlenül létező lelkük van.

Azt feltételezzük, hogy azok, akik egy egyház tanítása szerint vallásosak, jobban fogják követni a keresztény egyház morális tanításait (H3). Ennek a vizsgálatára külön vallásosságváltozót definiáltuk. A változó kialakításakor felhasználtunk olyan indikátorokat is, amelyeket az általános vallásosságnál, de némiképp eltérő operacionalizálással:

- A „Mennyire vallásos?” változót két kategóriásra kódoltuk: 1: egyház tanítása szerint vallásos, 0: mást választott.
- Két kategóriás változóvá alakítottuk a „Milyen gyakran vesz részt vallási szertartáson?” kérdést: 1: havonta többször vagy gyakrabban, 0: ritkábban.
- És számoltunk egy olyan mutatót, hogy a következő 1–4 skálás kérdések esetében hányszor válaszolt 4-est (erősen jellemző) a kérdezett: hisz-e a halál utáni életben, pokolban, mennyben, abban, hogy az embereknek testüktől függetlenül létező lelkük van.

Az utolsó vallásosságváltozó a személyes istenhitre vonatkozik, ami a H4a és H4b hipotézisekhez kapcsolódik. Ezt egy változóval mértük:

- A következő állítások közül melyik áll a legközelebb az Ön hitéhez?
 - Nem hiszem, hogy létezne valamilyen Isten, szellemi lény vagy életerő.
 - Valójában nem is tudom, hogy mit gondoljak.
 - Van valamilyen szellemi lény vagy életerő.
 - Van egy személyes Isten.

A demográfiai hatások kontroll alatt tartásához négy változót használtunk fel. Beépítettük a modellbe a kérdezett nemét (1: férfi, 2: nő), a korcsoportját (4 kategória), az iskolai végzettségét (3 kategória) és a településtípust (1: Budapest, 2: város, 3: község).

Mivel a három vallásosságváltozó nagyon erősen összefügg, ezért külön-külön SEM-modelleket¹ illesztettünk rájuk, hogy elkerüljük a multikollinearitást. A modell illeszkedését mérő CFI-index 0,907 volt (0,9 felett fogadjuk el a modell illeszkedését), a négyzetgyökhiba (RMSE) és ennek a standardizált változata (SRMS) pedig 0,57 volt. Az illeszkedési mutatók alapján elfogadható volt a mérési modell. A függelék *A1. táblázata* tartalmazza az összes látens változó faktorfelépítését.

¹ A Full-Information maximum Likelihood modellt használtunk az adathiányos értékek megbecslésére a modellben. A modellhez maximum likelihood illesztést használtunk, robusztus Hubert–White standard hibákkal.

Kutatási eredmények

A kutatási eredmények azt mutatták, hogy a normaszegések megítélésében alig található szignifikáns különbség a megkérdezett vallásosak és a nem vallásosak csoportjai között, vagyis a vallásos világlátás csak kismértékben befolyásolja az embereknek a normaszegéshez fűződő viszonyát. A vallásosság különböző dimenziói mentén nem mutattak eltérést a vallásosak az államilag szankcionált normaszegések tekintetében (lásd erről az *1.a táblázatot*). Az egyházhoz, felekezethez, vallási közösséghez tartozás ugyanúgy nem befolyásolta a választásokat, mint az egyházi szertartáson való részvétel és az imádkozás gyakorisága sem. Nem találtunk szignifikáns eltérést a magukat különböző mértékben vallásosnak tekintők egyes csoportjainak az államilag szankcionált normaszegéshez fűződő viszonyában sem, miként nem rajzolódott ki eltérő magatartás a különböző vallásos hitelvek (hit a mennyben, pokolban, a halál utáni életben, reinkarnációban, az ősök szellemében, a testtől független lélekben stb.) tekintetében sem. A vizsgálati eredmények tehát azt mutatták, hogy a vallásszociológiai kutatásokban leggyakrabban vizsgált egyes dimenzióknak, a felekezethez tartozásnak, a hit gyakorlásának, a megélt hit tartalmának egyaránt nem volt szerepe abban, hogy az egyes cselekvők miképpen ítélték meg az államilag szankcionált normaszegéseket. Ezek az összefüggések tehát megerősítették értékek és normák ezen kapcsolatára vonatkozó hipotézisünket (1. hipotézis).

1.a táblázat. SEM-modell, strukturális rész
– regresszió, függő változó: államilag szankcionált normaszegés

	B	Std. hiba	Béta	P	B	Std. hiba	Béta	P	B	Std. hiba	Béta	P
Általános vallásosság	0,00	0,04	0,00	0,93								
Egyház szerinti vallásosság					-0,01	0,04	-0,01	0,87				
Személyes istenhit									0,01	0,04	0,01	0,77
Nem	-0,19	0,08	-0,09	0,02	-0,19	0,08	-0,09	0,02	-0,19	0,08	-0,09	0,02
Kor	-0,12	0,04	-0,13	0,00	-0,12	0,04	-0,13	0,00	-0,12	0,04	-0,13	0,00
Iskolai végzettség	0,03	0,05	0,02	0,54	0,03	0,05	0,02	0,54	0,03	0,05	0,02	0,55
Településtípus	-0,03	0,06	-0,02	0,64	-0,03	0,06	-0,02	0,64	-0,03	0,06	-0,02	0,61
R2	2,3%				2,3%				2,4%			

1.b táblázat. SEM-modell, strukturális rész – regresszió, függő változó: házastársi hűség

	B	Std. hiba	Béta	P	B	Std. hiba	Béta	P	B	Std. hiba	Béta	P
Általános vallá-sosság	-0,17	0,09	-0,06	0,06								
Egyház szerinti vallá-sosság					-0,18	0,09	-0,07	0,06				
Sze-mélyes istenhit									-0,14	0,09	-0,05	0,12
Nem	-0,67	0,18	-0,12	0,00	-0,68	0,18	-0,13	0,00	-0,68	0,18	-0,13	0,00
Kor	0,21	0,08	0,09	0,01	0,21	0,08	0,09	0,01	0,22	0,08	0,09	0,00
Iskolai végzett-ség	0,24	0,12	0,07	0,04	0,24	0,12	0,07	0,04	0,24	0,12	0,07	0,04
Telepü-léstípus	0,08	0,14	0,02	0,58	0,07	0,14	0,02	0,63	0,07	0,14	0,02	0,61
R2	3,3%				3,4%				3,2%			

1.c táblázat. SEM-modell, strukturális rész – regresszió, függő változó: homoszexualitás elfogadása

	B	Std. hiba	Béta	P	B	Std. hiba	Béta	P	B	Std. hiba	Béta	P
Általános vallásosság	0,25	0,04	0,24	0,00								
Egyház szerinti vallásosság					0,26	0,04	0,24	0,00				
Személyes istenhit									0,20	0,04	0,19	0,00
Nem	-0,36	0,09	-0,17	0,00	-0,34	0,09	-0,16	0,00	-0,34	0,09	-0,16	0,00
Kor	0,08	0,04	0,08	0,05	0,07	0,04	0,08	0,05	0,06	0,04	0,07	0,09
Iskolai végzettség	-0,06	0,05	-0,05	0,24	-0,06	0,05	-0,05	0,23	-0,06	0,05	-0,05	0,24
Településtípus	0,17	0,06	0,10	0,01	0,18	0,06	0,11	0,00	0,18	0,06	0,11	0,00
R2	11,5%				11,3%				9,1%			

A második hipotézisünk arra vonatkozott, hogy a vallásosak (általános vallásosság) kevésbé lesznek megengedőek a házastársi hűtlenséggel, mivel ez nagyon szembe megy a vallásosság etikai-normatív alapelveivel. Ezt a hipotézist cáfolták az eredményeink ($p=0,06$), ahogyan az az 1.b táblázatból kiderül. A H3-as hipotézisünket szintén el kellett vetnünk. Az egyház szerinti vallásosság nem függött össze sem az állam által szankcionált, sem az állam által nem szankcionált normaszegésekkel. Tehát az eredményeink azt mutatják, hogy az egyház tanítása szerint vallásosak nem követik jobban a kereszténység etikai és morális alapelveit, mint a nem egyház tanítása szerint élők.

A negyedik hipotézisünk a személyes istenhitre vonatkozott. Ennek kapcsán azt feltételeztük, hogy a személyes istenhit erősebben összekapcsolódik az egyház etikai és morális tanításának követésével (H4). A magyarországi eredmények azt mutatják, hogy a személyes Istenbe vetett hit a gazdasági értelemben vett erkölcsös viselkedésre ösztönző normák (adócsalás, segély jogosulatlan igénybevétele, számlaadás elmulasztása, bliccelés) megítélését ugyanúgy nem befolyásolja, mint a korrupció aktív (kenőpénz) és passzív (hálapénz) formájához fűződő viszonyt sem. A keresztény értékrendet kifejező szigorúbb értékelvek megszűnése tehát az istenképében jobban a keresztény hagyományhoz kötődő vallásosak esetében is megfigyelhető.

Az átmenetiség jegyei, a hagyományos keresztény etikai elvek jelenléte itt abban mutatkozik meg, hogy egyedül a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok megítélésében szigorúbbak

némileg a személyes istenhittel rendelkezők ezen államilag nem szankcionált normaszegés-sel kapcsolatban, még ha a változók közötti kapcsolat csak gyenge összefüggést is mutat.² Az eltérésben minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy a személyes istenhittel bírók politikailag némileg konzervatívabbak a más hittel rendelkezőknél, miként ez egy korábbi vizsgálatból (Froese és Bader 2008)³ és mostani kutatási eredményünkéből is látszik.⁴

Az utolsó hipotézis a vallásosság és homoszexualitás elfogadása közötti összekapcsolódást vizsgálta. Az *I.c táblázat* azt mutatta, hogy mind a három vallásosságváltozó összefüggött a homoszexualitás megítélésével – a vallásosak kevésbé voltak toleránsak. Fontos kiemelni, hogy ezek az eredmények a demográfiai változók kontroll alatt tartása után is szignifikánsnak bizonyultak. A béta-értékek és a megmagyarázott variancia alapján azt mondhatjuk, hogy a személyes istenhít gyengébben, a másik két vallásosságváltozó pedig valamivel erősebben kapcsolódott a homoszexualitás megítéléséhez.

A magyarországi adatok azt mutatják, hogy ez a moralizálás nélküli hit határozottabban csak egy tényezőben, a homoszexualitáshoz fűződő viszonyban tér el a társadalom egészének értékítéletétől. Ez mutatkozik meg abban, hogy az egyházhoz, felekezethez, vallási közösséghez tartozók nagyobb arányban tekintik természetellenesnek a meleg és lesbikus kapcsolatokat.⁵ Még nagyobb a homoszexualitás elutasítása a magukat vallási közösséghez tartozónak tartók esetében, ha a szexuális másság nyilvános megjelenéséhez fűződő viszonyról kérdezzük őket. A Magyarországon nagy vitákat kiváltó Pride-felvonuláshoz kapcsolódó attitűdöt a rendezvényt pozitívan beállító megfogalmazással teszteltük. Azon túl, hogy a választásokban az egész társadalom erőteljes elutasítása mutatkozott meg, az egyházhoz, felekezethez, vallási közösséghez tartozók esetében az elutasítás a korábbi kérdésnél nagyobb volt, még ha a változók közötti kapcsolat csak gyenge összefüggést is mutat.⁶

Szekularizált vallásosság

A kutatási eredmények ezen része több dimenzióban is egy szekularizált vallásosságot mutat. Ennek jegyei a normaszegéshez fűződő viszonyban mutatkoznak meg. A magyarországi vallásosak tehát a nem vallásosakkal megegyező módon viszonyulnak az államilag szankcionált normaszegésekhez. E tekintetben a társadalmi változás eredményeképpen megszűnt a magukat szinte kizárólag kereszténynek nevező⁷ vallásosak szigorúbb értékrendje a normaszegések e csoportja esetében. Ennek jelentőségét azért érdemes kiemelni, mivel e vallási hagyománynak az alaptanításait megfogalmazó tízparancsolat hat morális kérdést fogalmaz

2 A változók közötti kapcsolat szignifikáns ($p=0,044$).

3 Froese és Bader (2008) korábban azt találták, hogy európai összehasonlításban csak Írországban és Magyarországon fordult elő, hogy az istenképnek szerepe volt a politikai ideológia tartalmában.

4 A vallásosság és a politikai preferencia kapcsolatát nem vizsgáltuk a kutatásban. A konkrét pártválasztásra nem is állt rendelkezésre változó, „csak” a bal-jobb skálán való elhelyezkedést mérte a kutatás. Ez a skála gyengén függött össze a vallásosság változóival.

5 A változók közötti kapcsolat szignifikáns ($p=0,001$).

6 A változók közötti kapcsolat szignifikáns ($p=0,043$).

7 A mintában szereplő vallásosak 96%-a sorolta magát valamely keresztény felekezethez tartozónak. A vallásosak közül a legtöbben a 65,8%-ot kitevő római katolikusokhoz, 20%-uk a reformátusokhoz és a 4,8%-ban szereplő evangélikusokhoz sorolták magukat. Izraelitának 1,3%, muzulmánként 0,6% és pogánynak 1,3% tekintette magát.

meg, hangsúlyosan kifejezve, hogy a morális kérdésekben való tájékozódás alapvetően fontos a keresztény identitás szempontjából. A kutatási eredmények azonban azt mutatják, hogy a vallásosak etikai elvei belesimultak a magyarországi nem vallásosoknak a –nyugat-európai régióhoz képest megengedőbb – felfogásába. Egyfajta „privatizált morál” (Luckmann 2003) mutatkozik meg, amely levált a vallási hagyomány szigorúbb moralitásáról. Mindez arra is utal, hogy az államilag szankcionált normaszegések esetében a dominánsan szekuláris társadalmi diskurzus szocializációs hatása érvényesül, és a kereszténység szigorúbb morális üzenete immár nem befolyásolja lényegileg a vallásosakat.

Mindezek az eredmények talán nem is lennének meglepőek egy olyan társadalomban, amelynek történeti előzményei nem a vallásos értékrend továbböröklődését támogatták. A negyvenéves kommunista uradalom vallás- és egyházellenes politikája önmagában azonban bizonyosan nem magyarázza meg a vallásos értékrend háttérbe szorulását. Úgy látjuk, hogy a szekularizált értékrend térnyerésében legalább ilyen fontos tényező a magyarországi kommunista hatalom sajátos szerkezete. Az ötvenes évek szigorú sztálinista hatalomgyakorlása utána a Kádár-rendszer a szocialista blokk „legvidámabb barakkjaként” tágabb teret adott a politikai hatalomtól független valóságértelmezéseknek. Ez a személyes életvilág szintjén is megmutatózó megengedőbb magatartás olyan kispolgárosodást engedett meg, amely a személyes szabadság növekedését, a vagyonosodást, a vállalkozás lehetőségét, egyes polgári értékek gyakorlását eredményezte a kádári szocializmus idején (Andorka 1997). Ez is szerepet játszott abban, hogy a politikai rendszer a szocialista blokkon belül jelentősebb társadalmi elfogadottsággal rendelkezett.

A vallási, egyházi kérdésekben a politikai rendszernek ez a megengedőbb magatartása azonban jóval kevésbé érvényesült. A rendszer viszonyainak és értékrendjének többségi elfogadására tehát úgy került sor, hogy a vallási, egyházi nézőpont változatlanul nem jelenhetett meg (Tomka 2006: 36–40). Úgy véljük, hogy ezeknek a társadalomtörténeti kondícióknak jelentős szerepe volt abban, hogy a társadalom úgy idomult az államilag irányított, meghatározott irányvonalhoz (és annak társadalmi értékeihez), hogy a vallás, egyház perspektívája kevésbé jelenhetett meg.

A rendszerváltás rövid vallási *revivalje* (Froese 2001)⁸ a keresztény világlátást hosszú idő után újra a lehetséges valóságértelmezések közé emelte. A rendszerváltás utáni meg-növekedett arányú vallásosság mutatkozik meg a magukat vallásosnak nevezők emelkedő számában. (A magukat vallásosnak vallók száma 1983 és 1993 között 53,9%-ról 70,9%-ra növekedett [Tomka 1995]). A történeti egyházak megjelenése és igénye a közéleti és politikai szerepvállalásra azonban komoly ellenállásba ütközött Magyarországon. A baloldali pártok által uralt közéletben az egyházakat leginkább a két világháború közötti autoriter politikai rendszer képviselőjeként szemlélték. Ebben az érzelmileg túlfűtött vitában az egyházak olyan tényezőként jelentek meg, mint amely veszélyeztetné a nyugati demokratikus értékek elterjedését (Tomka 2006: 140–142). A korabeli közéleti diskurzus tehát megerősítette azt a gyakorlatot, hogy a vallási kérdések csak személyes, magánjellegű kérdésként tematizálhatók. A közéletet pedig olyan szekuláris nyilvánosság jellemezte, amely kevés teret adott a vallási, egyházi nézőpontok megjelenítésére.

⁸ Az európai tendenciákkal szemben Magyarország sajátosságát az adja, hogy Spanyolország mellett egyedül itt nem csökken egy évtizedes időszámban a magukat vallásosnak vallók száma (Voas 2009).

Magyarországon ekképpen – hasonlóan a kelet-közép-európai térséghez (Norris és Inglehart 2004: 111–132) – a vallásosság visszaszorulása következett be. Ez a változássor⁹ pedig óhatatlanul magával hozta a normákkal kapcsolatos ítéletek módosulását is. E jelenség a nyugat-európai térségben is megfigyelhető: minél inkább háttérbe szorul a vallási értelemadás a társadalmi kommunikációban (vagyis minél inkább szekularizálódik a társadalom), annál kevésbé képes a vallás befolyásolni a normaszegések megítélését is (Scheepers, Grotenhuis és Silk 2002). A kelet-közép-európai térség sajátossága, hogy a nyugati régióhoz mérten már korábban is a normatív-vallási értékorientáció alacsonyabb szintjét mérték (Hagenaars et al. 2003). Emellett az értékszociológiai kutatások szerint is magas értékeket mutat a régió a szekuláris-rationális dimenzióban, és a posztmateriális értékekkel szemben a materiális értékeket részesíti előnyben (Inglehart és Baker 2000; Inglehart és Wenzel 2005). Mindez a vallási értékek háttérbe szorulását eredményezi.

Feltehetően ez játszik szerepet abban, hogy Magyarországon nem mutatható ki eltérés a vallásos és nem vallásos embereknek az államilag szankcionált normaszegésekhez fűződő viszonyában. A fenti társadalmi kondíciók értelmezése talán annak megértésében is segíthet, hogy – a nyugat-európai viszonyokhoz mérten – a vallási jegyekből jobban megfosztott szekularizált nyilvánosság miatt eredményezi azt, hogy az erkölcsös viselkedésre ösztönző normák megszegésének (adócsalás, segély jogosulatlan igénybevétele, számlaadás elmulasztása, bliccelés) megítélését nem befolyásolja a vallásosság. A magyarországi adatok zömében tehát azt mutatják, hogy az államilag nem szankcionált normaszegések tekintetében (a homoszexualitás kivételével) nem találunk szignifikáns eltéréseket.

A kutatási eredmények arra utalnak, hogy még az egyház tanítása szerint vallásosak esetében is a vallási hagyomány szigorúbb etikai elveinek feloldódását látjuk. Úgy tűnik, hogy a szekularizált nyilvánosság mellett jelen lévő vallásos, alternatív nyilvánosságok sem közvetítenek olyan etikai elveket, amelyek alapján a vallásos közösséghez erőteljesebben tartozók szigorúbban ítélnék meg ezeket a normaszegéseket. A tendencia tehát az államilag nem szankcionált normaszegések esetében is nyilvánvaló: a hívők egyre kevésbé tájékozódnak a kereszténység etikai elvei szerint, és értékválasztásukban a szekuláris társadalom normáit tartják irányadónak.

Moralizálás nélküli hit

Az eredmények kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy mennyiben újak az adatokból kirajzolódó tendenciák. Ahhoz, hogy tágabb kontextusba helyezzük az eredményeket, megvizsgáltuk a 2009-es Európai Értékrend Vizsgálat (EVS) témánkra vonatkozó adatait. Nem volt lehetőség a teljes elemzést reprodukálni az EVS-adatokon, de a személyes istenhitre vonatkozó kérdést abban a kutatásban is lekérdézték, ezért erre a vallásosságváltozóra fókuszáltunk. Az államilag szankcionált normaszegést ugyanazzal a változószettel mérte az EVS-kutatás, mint az általunk felhasznált MTA-felmérés, és a házasság hűtlenség mérésére is ugyanaz a kérdés állt rendelkezésre.

⁹ A magukat vallásosnak nevezők száma az 1997/1998-ban mért 53,7%-ról 2007/2008-ra 51,9%-ra csökkent (Tomka 2011: 74). Ezzel párhuzamosan, de erőteljesebben esett vissza a felekezethez tartozók száma: 1997/1998-ban a népesség 60,9%-a, míg 2007/2008-ra csak 51,4%-a tartozott ide (Tomka 2011: 81).

Az időbeli változást két regressziós modellben teszteltük. Az első modellben az államilag szankcionált normaszegésre vonatkozó változók első főkomponense volt a függő változó, a második modellben pedig a házassági hűtlenséget mérő változó. A független változók meg- egyeztek a két modellben, a személyes istenhit mellett ugyanazokat a demográfiai kérdése- ket szerepeltettük, mint az MTA-adatfelvétel esetében. Mivel az online kutatásban 65 év- nél idősebbek nem szerepeltek, ezért ezt a korcsoportot kizártuk az elemzésből. A függelék *A.2 táblázata* tartalmazza az eredményeket. Az államilag szankcionált normaszegések ese- tében a személyes istenhit változója nem volt szignifikáns, ami egybevág a 2017-es eredmé- nyekkel. De a személyes istenhittel rendelkezők 2009-ben még kevésbé fogadták el a há- zastársi hűtlenséget. A hatás nem volt erős 2009-ben sem (béta: 0,1), de szignifikáns volt, ellentétben a 2017. novemberi eredményekkel.

A vallásosság etikai elveinek relativizálódása adatbázisunkban sok dimenzióban megmu- tatkozik. A kutatási eredmények a korábbi vizsgálatokkal való összevetésben is azt mutatják, hogy a jelenbeli eredmények háttérében évtizedek óta zajló strukturális változások állnak. A hazai kutatások ugyanis már korábban is a vallásosak saját, a többségénél is szigorúbb eti- kai elveinek a csökkenését tapasztalták a népesség egészében vagy az egyes életkori csoport-okban (Tomka 2006; Rosta 2009, 2010; Bozsonyi és Daróczi 2010; Rosta és Földvári 2014, Polak és Rosta 2016).

Az etikai elveiket egyre kevésbé érvényesítő és a nem vallásosak értékrendjébe simuló vallásosság álláspontunk szerint tükrözi azt a több évszázados változást, ami olyan kulturá- lis tradíciót eredményez Európában, melynek alapján az emberek társadalmi kérdésekben egyre kevésbé tájékozódnak a vallás útmutatása szerint (Taylor 2007). Másrészt a vallásosság magyarországi jegyeiben megmutatkozik a kelet-közép-európai társadalomfejlődés megsza- kítottságokkal terhelt fejlődése is. Ez kevesebb lehetőséget kínál a hagyomány és így a vallási tradíció továbbörökítésére is (vö. Hamplová és Nespor 2009); hangsúlyozottan nemcsak a kommunista időszakban, hanem a világegészekkel, radikális társadalmi-politikai fordulatok- kal terhelt, vérzivataros évszázadokban is.¹⁰

A vallásosság jelenbeli tartalmának háttérében lévő mélyebb struktúrák magyarázzák egyrészt azt, hogy a 2010-től a magyarországi közéletben domináns pozícióban lévő ke- resztény-konzervatív kurzus vallásos üzenete nem tudott érzékelhető hatást gyakorolni az emberek vallásosságára, és nem volt képes felülírni az etikai elvek feloldódásának általáno- sabb tendenciáit. Úgy látjuk azonban, hogy ebben nem csupán a mélyebb struktúráknak lehet meghatározó szerepük. Minden bizonnyal a kereszténység etika elveit hangsúlyozó kormányzati retorika hitelességét több tényező is gyengítette. Ezen elveket ugyanis 2010-től az a pártalakulat fogalmazta meg a társadalom számára, amely a rendszerváltás idején az akkori konzervatív kormányzat legradikálisabb baloldali, vallás- és egyházellenes pártja volt, és keresztény jegyeit csak a magyarországi pártstruktúra egy évtizeddel későbbi átalakulása után fedezte fel. A keresztény etikai elvek hiteles képviseletének feltehetően a korrupciós botrányokkal terhelt, pártközeli vállalkozók hirtelen meggazdagodásával jellemezhető kor- mányzati politika (Jakab és Urbán 2017) sem tett jót. Mindenesetre a 2010-es évek erős keresztény kormányzati retorikája sem a vallásosak arányszámában nem hozott növekedést,

10 Magyarország elmúlt két évszázadának történetét forradalmak (1848–1849, 1918, 1956), világháborúk, az or- szág jelentős részét elszakító békeszerződések (1920, 1947), antant, majd szovjet megszállás, kommunista hatalom és rendszerváltás tarkította.

sem a keresztény értékek hangsúlyos képviselőjét nem eredményezte a magukat kereszténynek és vallásosnak vallók csoportjaiban.

Felszámolódban van tehát a vallásos hitnek azon jellege, amely keresztény gyökereihez híven vallásos világgépét a vallási hagyomány értéktételezéséből nyeri. A vallásosság ebben az értelemben moralizálás nélküli hittel is jellemezhető. Maga a kifejezés értelemszerűen nem arra utal, hogy a vallásos ember etikai elvek nélkül tájékozódna a világban. Nem vitatható ugyanis, hogy a társadalmi cselekvések nem jelentéktelen része értékvonatkozott. Vagyis a személyek cselekvései gyakran tükröznek olyan értékválasztásokat, amelyek visszavezethetők etikai elvekre (Parsons 1949; Habermas 1995; Joas 2000; Luhmann 2008), akármennyire különbözően is ítélik meg a társadalomelmélet képviselői ennek súlyát és szerepét.¹¹ A moralizálás nélküli hit megfogalmazása csupán arra utal, hogy ezek az etikai elvek immár nem képezik a vallásos személy világgépének sajátos részét, mivel az értékválasztások zömében azonosak a szekuláris társadalom értékrendjével. Ebben az értelemben jórészt megszűnik a vallásos ember sajátos moralitáson alapuló világgépe, és hitelveit immár nem az etikai elvekhez fűződő, a többi, nem vallásos csoporttól eltérő normarendszer fogja meghatározni.

Konklúzió

A kutatási eredmények összességében tehát a keresztény értékek háttérbe szorulását mutatják a vallásosak körében. A normaszegésekhez fűződő viszony értelmezése során azt láttuk, hogy nincs eltérés a vallásosak és nem vallásosak között az államilag szankcionált normaszegések tekintetében. Többnyire ugyanez tapasztalható az államilag nem szankcionált normaszegések esetében is; vagyis a magyarországi vallásosság sajátossága az, hogy alapvetően nem tér el értékorientációjában a nem vallásosak felfogásától. Egyedül a homoszexuálisok megítélésében érvényesül egyfajta tradicionalizmus, amely őrzi fenntartásait a szexuális mássággal kapcsolatban. A kétségtelenül meglévő különbségek ellenére itt is egy sajátos vallásos értékmintának a feloldódását, az etikai elvek háttérbe szorulását tapasztalhatjuk.¹² Az adatok tehát arra utalnak, hogy a hagyományos vallási értékrendben mélyen rögzült fenntartás a homoszexuálisokkal szemben egyre inkább elveszti a vallásos személyekhez, illetve azok értékrendjéhez köthető jellegét. Mindez beleillik abba a kelet-közép-európai változássorba, amelyben a szexuális moralitás kérdése egyre inkább privatizálódik (Halman és Arts 2010).

A jelenség értelmezésekor a magyar társadalom sajátos fejlődésében lévő tényezőket és a modern társadalomfejlődés nyugati mintázatait egyaránt fontosnak tekintettük. A korábbi kutatások azt mutatták meg, hogy a vallásos környezetben az egyén normáit a vallásos közösség világlátása jelöli ki. Ez a szocializációs hatás azonban jelentősen megváltozik, ha a normaképződésben immár a szekularizált nyilvánosságnak van domináns szerepe. Ezzel függhet össze, hogy a szekularizált környezetben a vallás az egyéni élet kevésbé fontos részévé válik, amelynek útmutatása egyre inkább már csak a vallási, egyházi eseményeken

¹¹ Lásd erről részletesebben a funkcionalista Niklas Luhmann és a kritikai, normatív társadalomelméletet képviselő Jürgen Habermas több évtizedes vitáját (Habermas és Luhmann 1990; Habermas 1995; Luhmann 2008).

¹² A nemzetközi felmérések (EVS, ESS, ISSP, Eurobarometer) adatai azt mutatják, hogy Magyarországon a homoszexuálisokkal szembeni elutasítás folyamatosan csökken 1990 óta (Takács 2015: 25–50).

hívható elő, de a vallásos személy hétköznapi cselekvését kevésbé befolyásolja. Mindez pedig ahhoz vezet, hogy a szekularizált közösséghez illeszkedő értékelés fogalmazódik meg az értékek és normaszegések megítélésében is.

Ez a változással jól ismert a nyugat-európai vallásosság esetében is. Rodney Starkék ennek a szocializációs mintának a változását nevezik Hellfire-hatásnak (Hirschi és Stark 1969). A vallási értékek feloldódásának irányába hat az is, hogy a szekularizált nyilvánosság a vallási tartalmakra is erőteljesebben tud hatni. A szekularizált értékekhez illeszkedő vallásosság a hit lazább formáit hívja életre, ami óhatatlanul az élet értelmezésének szekularisabb formáit erősíti a vallásosak körében is (Davie 1994, 2002, 2005). Mindez pedig nyilvánvalóan megmutatkozik az értékekhez fűződő viszonyban is, és olyan magatartásokat erősít meg, amelyek a szigorú értelemben vett vallási etika szerepét teszik kérdésessé, vagy legalábbis megkérdőjelezzik magától értetődőségét. Ez a hatásmechanizmus azonban a nyugat-európai régióban inkább csak meggyengíti, de nem szorítja erőteljesebben háttérbe a vallásos értékrend szerepét: ugyan kétségtelenül csökken a vallásos és nem vallásos személyek értékorientációja közötti különbség, de sok tekintetben, különösen pedig az államilag nem szankcionált normaszegések esetében, változatlanul szignifikánsak az eltérések.

A magyar minta sajátosságát az jelenti, hogy – a homoszexualitáshoz fűződő viszony tradicionalizmusán túl – a vallásosak szigorúbb etikai elvei nem érvényesülnek. Úgy látjuk, hogy ennek hátterében az eltérő társadalomtörténeti kondíciók állnak. A megszakítottságokkal terhelt modern kori társadalomfejlődés a nyugati régióknál markánsabban hatott a hagyomány, és így a vallás által megjelenített értékrend ellen. A létező szocializmus puha diktatúrája olyan többségileg elfogadott társadalmi konszenzust közvetített, amely a nyugati értékek követését a kommunista blokk más országaihoz képest inkább megengedte – de mindezt a vallásosság, egyháziasság háttérbe szorításával tette. A rendszerváltás után pedig az újraéledő vallásosságot a közéleti diskurzusban a tradicionalizmus és a modernitásban meghaladott értékek képviselőjeként értékelték. Meglátásunk szerint ezek a tényezők együttesen játszottak szerepet abban, hogy a magyar társadalom nem egyszerűen leköveti némi megkérdőjelettséggel a nyugat-európai társadalomfejlődés mintáit, hanem attól részint eltérő jegyekkel rendelkezik. Ez pedig óhatatlanul kihat a vallásosság jegyeire is.

Úgy látjuk, hogy a szekularizált nyilvánosság itt is ható jegyei mellett a vallási értelemadás alternatív mintáinak történetileg kondicionált gyengesége hat még a magyarországi vallásosság jellemzőire. E tendenciák játszanak szerepet abban, hogy a magyar társadalomban inkább gyökeret vert az a fajta vallásos magatartás, amely hitelveiben (a mennyhez, a pokolhoz, a halál utáni élethez, a reinkarnációhoz, a testtől független lélekhez fűződő viszonyban) ugyan határozottan különbözik a nem vallásos emberek világlátásától, de amely világlátás nem vezet más értékorientációhoz a társadalmi cselekvések tekintetében. Ez alakítja ki a vallásosakra többségében jellemző moralizálás nélküli hitet, amely úgy képviseli vallásos világlátását, hogy ehhez nem kapcsolódik csak a vallásosakra jellemző értékorientáció.

Ennek a moralizálás nélküli hitnek az a további sajátossága, hogy úgy fejezi ki a sajátos közép-európai – szűkebben a magyar – társadalomfejlődést, hogy egyedi jegyein túl a nyugati civilizáció jegyeit is megjeleníti. A vallásosságnak ezen formája ugyanis erőteljesen magán viseli azt a „modern morális rendet” (Taylor 2007: 159–171, 184–185), amely szakít a korábbi időszak közös vallási kozmológiájával, és elveiben immár nem a kozmikus (vallási) hierarchiához, hanem a modernitás által megjelenített individuális látásmódhoz akar illeszkedni.

Ez együtt jár az emberkép megváltozásával is. Az ember racionális, társadalmi cselekvőként jelenik meg, aki a kölcsönös haszon reményében békés együttműködésre törekszik minden integrált társadalmi cselekvővel. Az individuum nézőpontjából azonban ennek az együttműködésnek a sikere elsősorban azon múlik, hogy a főbb társadalmi kérdésekben képesek legyenek többé-kevésbé konszenzust kialakítani. A moralizálás nélküli hit ennek a konszenzusnak az alapjait teremti meg azzal, hogy a vallásos ember immár nem a szekularizált nyilvánosságban meghaladottnak tekintett vallási hagyománya alapján tájékozik, hanem a szekularizált világ értékei mentén. Ezzel óhatatlanul eltávolodva keresztény gyökereitől.

Hivatkozott irodalom

- Andorka Rudolf (1997): Changes in Hungarian Society since the Second World War. In *Cultural Crossroads in Europe*. Tuuli Forsgren (szerk.). Stockholm: FRN Report, 113–136.
- Bajomi-Lázár Péter (2013): The Party Colonisation of the Media. The Case of Hungary. *East European Politics And Societies* 27(1): 67–87. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F0888325412465085>
- Bajomi-Lázár Péter és Horváth Dorka (2013): The Continued Relevance of Propaganda. Propaganda as Ritual in Contemporary Hungary. *Global Media And Communication* 9(3): 219–237. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F1742766513504174>
- Botvar, Pál Ketil (2005) The Moral Thinking of Three Generations in Scandinavia: What Role Does the Religion Play? *Social Compass* 52(2): 185–195. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F0037768605052601>
- Bozsonyi Károly és Daróczi Gergely (2010): A normaszegésekkel kapcsolatos állítások polarizációja, homogenitása és azok időbeli dinamikája. In *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Rosta Gergely és Tomka Miklós (szerk.). Budapest: Faludi Akadémia, 377–400.
- Braudel, Fernand (1958): Histoire et sciences sociales: La longue durée. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 13(4): 725–753.
- Cortois, Liza, Stef Aupers és Dick Houtman (2018): The Naked Truth: Mindfulness and the Purification of Religion. *Journal of Contemporary Religion* 33(2): 303–317. DOI: <https://doi.org/10.1080/13537903.2018.1469276>
- Davie, Grace (1994): *Religion in Britain since 1945. Believing without Belonging*. Oxford: Blackwell.
- Davie, Grace (2002): *Europe: The Exceptional Case. Parameters of Faith in the Modern World*. London: Darnton, Longmann and Todd.
- Davie, Grace (2005): From Obligation to Consumption: A Framework for Reflection in Northern Europe. *Political Theology* 6(3): 281–301. DOI: <https://doi.org/10.1558/poth.6.3.281.66128>
- Davie, Grace (2006) Religion in Europe in the 21st Century: The Factors to Take into Account. *European Journal of Sociology* 47(2): 271–296. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003975606000099>
- Finke, Roger és Amy Adamczyk (2008): Cross-national Moral Beliefs: The Influence of National Religious Context. *Sociological Quarterly* 49(4): 617–652. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2008.00130.x>
- Földvári Mónika (2003): A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle* 37(4): 20–33.
- Földvári Mónika (2009): Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban. In *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Gereben Ferenc (szerk.). Budapest: Faludi Akadémia, 11–34.
- Froese, Paul (2001): Hungary for Religion: A Supply-Side Interpretation of the Hungarian Religious Revival. *Journal for the Scientific Study of Religion* 40(2): 251–268. DOI: <https://doi.org/10.1111/0021-8294.00054>
- Froese, Paul és Christopher Bader (2008): Unraveling Religious Worldviews: The Relationships between Images of God and Political Ideology in a Cross-Cultural Analysis. *Sociological Quarterly* 49(4): 689–718.
- Gervais, Will M. (2014): Good for God? Religious Motivation Reduces Perceived Responsibility for, and Morality of Good Deeds. *Journal of Experimental Psychology General* 143(4): 1616–1626. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0036678>
- Habermas, Jürgen (1988): *Der philosophische Diskurs der Moderne. 12 Vorlesungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (1995): *Die Theorie des kommunikativen Handelns I–II*. Frankfurt: Suhrkamp.

- Habermas, Jürgen és Niklas Luhmann (1990): *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung?* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hagenaars, Jacques A., Loek C. Halman és Guy Moors (2003): Exploring Europe's Basic Values Map. In *The Cultural Diversity of European Unity: Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study*. Hagenaars és mások (szerk.). Leiden: Brill, 23–58.
- Haidt, Jonathan (2012): *The Righteous Mind: Why Good People are Divided By Politics and Religion*. New York: Pantheon Books.
- Halman Loek C. és Will A. Arts (2010): (Post)modernization, Individualization and Individualism: Value Changes in Central and Eastern Europe in the First Decade after the Fall of the Iron Curtain. In *Mapping Value Orientations in Central and Eastern Europe*. Loek C. Halman és Malina Voicu (szerk.). Leiden: Brill, 11–46.
- Hamplová, Dana és Zdeňek R. Nespor (2009): Invisible Religion in a „Non-Believing” Country: The Case of the Czech Republic. *Social Compass* 56(4): 581–597. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F0037768609345975>
- Heelas, Paul és Linda Woodhead (2005): *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to spirituality?* Malden – Oxford: Blackwell.
- Hervieu-Léger, Danièle (2000): *Religion as a Chain of Memory*. Michigan: Rutgers University Press.
- Hirschi, Travis és Rodney Stark (1969): Hellfire and Delinquency. *Social Problems* 17(2): 202–213. DOI: <https://doi.org/10.2307/799866>
- Houtman, Dick és Stef Aupers (2007): The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000. *Journal for the Scientific Study of Religion* 46(3): 305–320. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2007.00360.x>
- Husserl, Edmund (2001): *Phänomenologie der Lebenswelt*. Ditzingen: Reclam.
- Inglehart, Ronald és Wayne E. Baker (2000): Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review* 65(1): 19–51. DOI: <https://doi.org/10.2307/2657288>
- Inglehart, Ronald és Christian Welzel (2005): *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jakab András és Urbán László (szerk.) (2017): *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Joas, Hans (2000): *The Genesis of Values*. Chicago: University of Chicago Press.
- Keller Tamás (2010): The Position of Hungary on Worldwide Map of Human Values. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association* 20(1): 27–51.
- Kline, Rex B. (2015): *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Guilford Publications.
- Lenski, Gerhard (1963): *The Religious Factor*. New York: Doubleday and Company Inc.
- Luckmann, Thomas (2003): Transformations of Religion and Morality in Modern Europe. *Social Compass* 50(3): 275–285. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F00377686030503002>
- Luhmann, Niklas (1987): *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1998): *Die Gesellschaft der Gesellschaft I–II*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Luhmann Niklas (2008): *Die Moral der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Lyon, David (2000): *Jesus in Disneyland: Religion in Postmodern Times*. Cambridge: Wiley.
- McKay Ryan és Harvey Whitehouse (2015): Religion and Morality. *Psychological Bulletin* 141(2): 447–473. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/a0038455>
- McGuire, Meredith (2002): *Religion. The Social Context*. Belmont, CA: Wardsworth.
- McGuire, Meredith (2008): *Lived religion: Faith and Practise in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- McGuire, Meredith (2016): Individual Sensory Experiences, Socialized Senses, and Everyday Lived Religion in Practies. *Social Compass* 63(2): 152–162. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F0037768616628789>
- Norenzayan, Ara (2013): *Big Gods. How Religion Transformed Cooperation and Conflict*. Woodstock: Princeton University Press.
- Norenzayan, Ara (2014): Does Religion Make People Moral? *Behaviour* 152: 365–384. DOI: <https://doi.org/10.1163/1568539X-00003139>
- Norris, Pippa és Ronald Inglehart (2004): *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, Talcott (1949): *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. New York – London: Free Press – Routledge.
- Polak, Regina és Rosta Gergely (2016): Religion and Values in Central and Eastern Europe. In *Focus on Religion in Central and Eastern Europe: A Regional View*. Máté-Tóth András és Rosta Gergely (szerk.). Berlin: De Gruyter, 33–74.
- Rokeach, Milton (1969a): Value Systems and Religion. *Review of Religious Research* 11(1): 3–23. DOI: <https://doi.org/10.2307/3510550>

- Rokeach, Milton (1969b): Religious Values and Social Compassion. *Review of Religious Research* 11(1): 24–38.
- Rosseel, Yves (2012): Lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling and More. Version 0.5–12 (BÉTA). *Journal of Statistical Software* 48(2): 1–36.
- Rosta Gergely (2009): Ifjúság, vallás, kultúra. In *Vallásosság és kultúra. A fiatal Vallás- és értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Gereben Ferenc (szerk.) Budapest: Faludi Akadémia, 35–53.
- Rosta Gergely (2010): Youth and Religiosity in Hungary, 2000–2008. *Anthropological Journal of European Cultures* 19(1): 54–67. DOI: <https://doi.org/10.3167/ajec.2010.190105>
- Rosta Gergely és Földvári Mónika (2014): Fiatal felnőttek vallásosságának változása az ISSP- és az EVS-vizsgálatok tükrében. In *Közösségetemtők. Tisztelgés a magyar vallászociológusok nagy nemzedéke előtt*. Pusztai Gabriella és Lukács Ágnes (szerk.). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 129–149.
- Saroglou, Vassilis (2011): Believing, Bonding, Behaving and Belonging: The Big Four Religious Dimensions and Cultural Variations. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 42(8): 1320–1340. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F0022022111412267>
- Shariff, Azim F. és Ara Norenzayan (2011): Mean Gods Make Good People: Different Views of God Predict Cheating Behavior. *The International Journal for the Psychology of Religion* 21(2): 85–96. DOI: <https://doi.org/10.1080/10508619.2011.556990>
- Scheepers, Peer, Mérove Gijssberts és Evelyn Hello (2002): Religiosity and Prejudice against Ethnic Minorities in Europe. Cross-National Tests on a Controversial Relationship. *Review of Religious Research* 48(3): 242–265. DOI: <https://doi.org/10.2307/3512331>
- Scheepers, Peer, Manfred te Grotenhuis, Frans van der Silk (2002): Education, Religiosity and Moral Attitudes: Explaining Cross-National Effect Differences. *Sociology of Religion* 63(2): 157–176. DOI: <https://doi.org/10.2307/3712563>
- Schwartz, Shalom H. és Sipek Huismans (1995): Value Priorities and Religiosity in Four Western Religions. *Social Psychology Quarterly* 58(2): 88–107. DOI: <https://doi.org/10.2307/2787148>
- Sieben, Inge és Loek Halman (2014): Religion and Parental Values in a Secularized Country: Evidence from the Netherlands. *Social Compass* 61(1): 121–140. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F0037768613513946>
- Stark, Rodney és William Bainbridge (1996): *Religion, Deviance, and Social Control*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Storm, Ingrid (2009): Halfway to Heaven: Four Types of Fuzzy Fidelity in Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion* 48(4): 702–718. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2009.01474.x>
- Storm, Ingrid (2016): Morality in Context: A Multilevel Analysis of the Relationship between Religion and Values in Europe. *Politics and Religion* 9(1): 111–138. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755048315000899>
- Takács Judit (2015): *Homophobia and Genderphobia in the European Union. Policy Contexts and Empirical Evidence*. Swedish Institute for European Policy Studies.
- Taylor, Charles (2007): *A Secular Age*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tomka Miklós (1995): The Changing Social Role of Religion in Eastern and Central Europe. Religion's Revival and its Contradictions. *Social Compass* 42(1): 17–26. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F003776895042001004>
- Tomka Miklós (2006): *Vallás és társadalom Magyarországon: Tanulmányok*. Budapest: Loisir.
- Tomka Miklós (2010): Vallási helyzetkép 2009. A vallásosság elterjedtségének, társadalmi bázisának és az életben betöltött szerepének változásai az utóbbi évtizedekben Magyarországon. In *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálata 2008. évi magyar eredményei*. Rosta Gergely és Tomka Miklós (szerk.). Budapest: Faludi Akadémia, 401–425.
- Tomka Miklós (2011): *Expanding Religion. Religious Revival on Post-Communist Central and Eastern Europe*. Berlin: de Gruyter.
- Tomka, Miklós és Paul Michael Zulehner (szerk.) (1999): *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas*. Ostfildern: Schwabenverlag.
- Tóth István György (2010): A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet – lennének... In *Társadalmi riport 2010*. Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.). Budapest: TÁRKI, 254–287.
- Voas, David (2009) The Rise and Fall of Fuzzy Fidelity in Europe. *European Sociological Review* 25(2): 155–168. DOI: <https://doi.org/10.1093/esr/jcn044>

Bognár Bulcsu

Szociológus, egyetemi docens, PPKE Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet (Budapest)

Hmetty Zoltán

Szociológus, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar Szociológia Intézet (Budapest)

Függelék

A.1 táblázat. Látens változók faktorsúlya

	Változók	Standardizált faktorsúly
Államilag szankcionált normaszegések	Olyan segílyt vagy támogatást igényel, amire nem jogosult	0,60
	Adót csal, amennyiben arra lehetősége nyílik	0,74
	Kenőpénzt fogad el a munkája során	0,65
	Jegy nélkül utazik (bliccel) a tömegközlekedésen	0,57
	Nem kér számlát egy szolgáltatótól, iparostól	0,46
Homoszexualitás elfogadása	A meleg/leszbikus kapcsolatok természetellenesek	0,75
	Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és leszbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és lesbikusként úgy, ahogy érzéseik szerint kívánják	-0,61
	Örvedetes, hogy évente sok ezren vonulnak fel Budapesten a meleg büszkeség menetén, a Pride-on.	-0,68
Általános vallásosság	Hisz-e a halál utáni életben	0,72
	Hisz-e a mennyben	0,83
	Hisz-e a pokolban	0,70
	Hisz-e a vallási csodákban	0,76
	Hisz e-e a abban, hogy az embereknek a testüktől függetlenül létező lelkük van	0,71
	Mennyire vallásos a kérdezett	0,76
	Milyen gyakran imádkozik	0,75
Egyház szerinti vallásosság	Egyház tanítása szerint vallásos	0,49
	Havonta többször vagy gyakrabban vesz részt vallási szertartásokon	0,36
	Hányszor válaszolt 4-est (erősen jellemző) a kérdezett: hisz-e a halál utáni életben, pokolban, mennyben, abban, hogy az embereknek testüktől függetlenül létező lelkük van	0,88

A.2. táblázat. Regressziós modell, EVS 2009, 18–65 korcsoport

	Függő változó: államilag szankcionált normaszegések				Függő változó: házassági hűtlenség			
	B	Std. hiba	Béta	P	B	Std. hiba	Béta	P
Konstans	0,91	0,19		0,00	2,96	0,33		0,00
Személyes Istenhit	-0,03	0,03	-0,04	0,20	-0,16	0,05	-0,10	0,00
Nem	-0,23	0,06	-0,11	0,00	-0,43	0,10	-0,12	0,00
Kor	-0,20	0,03	-0,22	0,00	-0,16	0,04	-0,10	0,00
Iskolai végzettség	0,10	0,04	0,07	0,02	0,29	0,08	0,11	0,00
Településtípus	-0,03	0,05	-0,02	0,55	-0,02	0,09	-0,01	0,80
R ²	7,1%				5,2%			